

Титаренко Л.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та туризму
Національного університету «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»

Буряк А.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин та туризму
Національного університету «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»

Ямбих Є.С.

магістрант міжнародних економічних відносин
Національного університету «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»

Tytarenko Lyubov

National University "Poltava Polytechnic named after Yuriy Kondratyuk"

Buriak Alona

National University "Poltava Polytechnic named after Yuriy Kondratyuk"

Yambich Eugene

National University "Poltava Polytechnic named after Yuriy Kondratyuk"

РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: СВІТОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ

HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN GLOBALIZATION CONDITIONS: WORLD AND NATIONAL DIMENSIONS

У статті розкрито сутність людського капіталу та доведено необхідність його розвитку. Проаналізовано динаміку Індексу людського розвитку як на національному, так і на світовому рівні. Встановлено, що країни в глобальному рейтингу Індексу людського розвитку згруповано у чотири групи. Україна входить до групи країн із високим Індексом людського розвитку. Узагальнено тенденції розвитку людського капіталу в умовах глобалізації: зміщення акцентів з «людини економічної» на «людину соціальну», «людину творчу»; поширення соціалізації розвитку людини; формування людського капіталу інноваційної діяльності; зростання ролі освіти й науки, її гомонізація; підвищення впливу інформаційних технологій на формування та розвиток людського капіталу; зростання продуктивності суспільної праці та продуктивної зайнятості людського капіталу; трансформація трудового життя та створення віртуального ринку праці; активізація міграційних процесів.

Ключові слова: людський капітал, глобалізація, індекс людського розвитку, інновації, інвестиції, інформаційні технології, міграція.

В статье раскрыта сущность человеческого капитала и доказана необходимость его развития. Проанализирована динамика Индекса человеческого развития как на национальном, так и на мировом уровне. Установлено, что страны в глобальном рейтинге Индекса человеческого развития сгруппированы в четыре группы. Украина входит в группу стран с высоким Индексом человеческого развития. Обобщены основные тенденции развития человеческого капитала в условиях глобализации: смещение акцентов с «человека экономического» на «человека социального», «человека творческого»; распространение социализации развития человека; формирование человеческого капитала инновационной деятельности; возрастание роли образования и науки, ее гомонизация; повышение влияния информационных технологий на формирование и развитие человеческого капитала; рост производительности общественного труда и продуктивной занятости человеческого капитала; трансформация трудовой жизни и создание виртуального рынка труда; активизация миграционных процессов.

Ключевые слова: человеческий капитал, глобализация, индекс человеческого развития, инновации, инвестиции, информационные технологии, миграция.

The study focuses on a topical issue as the modern world community moves to an innovative path of knowledge-based socio-economic development and requires the highest level of human productive strength. The article describes the essence of human capital and its main components: the ability to lead a long and healthy life; opportunity to acquire knowledge; the ability to achieve a decent standard of living. It is established that human capital is the knowledge, skills and health that people accumulate throughout their lives, enabling them to reach their potential as useful members of society. The necessity of human capital development for the transition of the countries of the world to the innovative path of knowledge-based socio-economic development has been proved. The formation of human capital in the context of modern conditions of a market economy acquires new features: continuity of education and inextricable link of education with human production activity. The dynamics of the Human Development Index at national as well as at the global level are analyzed. The leaders of the Human Development Index rankings are: Norway, Switzerland, Australia, Ireland and Germany. It is found that countries in the global Human Development Index rankings are grouped into four groups. Ukraine is in the group of countries with high Human Development Index. The tendencies of development of human capital in the conditions of globalization are generalized: the shift of emphasis from "economic person" to "social person", "creative person"; spreading socialization of human development; formation of human capital of innovative activity; the increasing role of education and science, its harmonization; increasing the impact of information technology on the formation and development of human capital; increased productivity of social work and productive employment of human capital; transformation of working life and creation of virtual labor market; activation of migration processes. It is justified that in the future the pace of innovation implementation will increase. The nature of labor will change under the influence of globalization processes. Countries need to invest in their citizens, first of all, in education, science and health, in order to ensure their competitiveness in the economy of the future; stimulate the development and widespread use of advanced technologies.

Key words: human capital, globalization, human development index, innovation, investment, information technology, migration.

Постановка проблеми. Сучасна світова спільнота переходить на інноваційний шлях соціально-економічного розвитку, заснованого на знаннях, і потребує найвищого рівня людських продуктивних сил. Інвестиції в науку, освіту, соціальну сферу в сучасних умовах глобалізації мають найважливіше соціально-економічне значення, сприяють розширеному відтворенню та накопиченню людських здібностей, професійних компетенцій та економічних можливостей населення. Державні і приватні вкладення спрямовуються на якісне вдосконалення структури, змісту і характеру людського капіталу, професійних знань, набуття навичок, поширення досвіду, розвиток інтелектуальних і творчих здібностей, зміцнення високих моральних якостей людини-працівника. Виходячи з цього, системні дослідження процесу формування й використання людського капіталу набувають усе більшої актуальності для прискорення переходу економік країн світу до суспільства знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці зазначеній проблематиці присвячено праці науковців і практиків. Зокрема, О.Є. Кузьмін, А.Ю. Шахно, Д.В. Окара, В.Г. Чернишев, Л.В. Шинкаренко, І.І. Смирнова, К.І. Сімаков досліджували розвиток людського капіталу України; О.І. Сахненко, І.В. Сахно акцентували увагу на важливості інвестування у розвиток людини. Еволюція теорії «людського капіталу» відображена у дослідженнях Р. Дорн-

буша, Н. Менкю, А. Монкретьєна, У. Петті, Д. Рікардо, А. Сміта, С. Фішера, Р. Шмалензі, Т. Шульца й інших. Водночас більш ґрунтовного дослідження потребують особливості розвитку людського капіталу в умовах глобалізації.

Метою статті є дослідження тенденцій і перспектив розвитку людського капіталу на національному та світовому рівні під впливом глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес розвитку людського капіталу досліджується різноманітними науковими школами: теорією економічної філософії і соціальної економіки (теорії комплексного розвитку людини, теорії розвитку культурного і соціального капіталу населення); соціально-економічними концепціями людського розвитку (теорії розвитку освітнього потенціалу, теорії розвитку споживчого потенціалу робітників); економічними концепціями розвитку людського капіталу (теорії капіталу, теорії людського капіталу) [1–3].

Людський капітал – це знання, навички та здоров'я, які люди акумулюють протягом свого життя, що дає їм змогу реалізовувати свій потенціал як корисних членів суспільства. Інвестиції в людей на основі поліпшення харчування, охорони здоров'я, надання якісної освіти, створення робочих місць і навчання професійним навичкам сприяють розвитку людського капіталу, а це є основною умовою, що дозволяє вирішити питання з крайньою бідністю і сформуванню більш соціально згуртоване суспільство [4].

Всесвітній економічний форум здійснює оцінку людського капіталу за допомогою Індексу людського розвитку (ІЛР). ІЛР – це складений індекс, орієнтований на три основні виміри людського розвитку: здатність вести довге і здорове життя (вимірюється тривалістю життя при народженні); можливість здобувати знання (вимірюється середніми роками навчання в школі та очікуваними роками навчання в школі); здатність досягти гідного рівня життя (вимірюється валовим національним доходом на душу населення) [4, с. 1].

Рейтинг ІЛР 2018 року охоплює 189 країн та територій. З цих країн 59 перебувають у групі з дуже високим рівнем розвитку людини (табл. 1), 53 – з високим, 39 – з середнім та лише 38 – із низьким. У 2010 році 49 країн входили до групи з низьким рівнем людського розвитку. Перші п'ять країн у глобальному рейтингу ІЛР – Норвегія (0,953), Швейцарія (0,944), Австралія (0,939), Ірландія (0,938) та Німеччина (0,936). Найнижчі п'ять – Бурунді (0,417), Чад (0,404), Південний Судан (0,388), Центральноафриканська республіка (0,367) та Нігер (0,354).

Найбільший приріст показника ІЛР за період з 2012 по 2017 рік відбувся в Ірландії, яка під-

нялася на 13 місце, і в Ботсвані, Домініканській Республіці та Туреччині, які піднялися вгору на 8 позицій. Найбільший спад був у Сирійській Арабській Республіці (вниз на 27 позицій), Лівії (26) та Ємені (20) [4, с. 2].

Значення ІЛР України – 0,751, що є нижчим за середнє значення для країн у групі з високим ІЛР (0,751) та нижчим за середнє значення для країн Європи та Центральної Азії (0,771). Відповідно до вищезазначеного групування Україна входить у групу країн із високим рівнем ІЛР (табл. 2).

До цієї ж групи країн входять Туреччина (0,791), Сербія (0,787), Грузія (0,780), Азербайджан (0,757), Вірменія (0,755), Туркменістан (0,706), Узбекистан (0,710) та ін. Протягом 1990–2017 рр. ІЛР в Україні знизився на 8 позицій (рис. 1).

У розрізі окремих компонентів ІЛР України характеризується такими показниками: очікувана тривалість життя при народженні – 72,1 року (у період з 1990 по 2017 р. збільшилась на 2,3 року); середня тривалість навчання в школі – 15 років (збільшилась на 2,2 року); очікувана тривалість навчання – 11,3 року (зросла на 2,6 року); ВНД на душу населення – 8,13 (підвищився на 9% у 2015–2017 рр.) [4, с. 2; 5].

Таблиця 1

**Тенденції індексу людського розвитку, 1990–2017 рр.
(група країн із дуже високим рівнем розвитку)**

Місце в рейтингу	Назва країни (всього 58 країн)	1990	2000	2010	2012	2014	2015	2016	2017
1	Норвегія	0,850	0,917	0,942	0,942	0,946	0,948	0,951	0,953
2	Швейцарія	0,832	0,889	0,932	0,935	0,939	0,942	0,943	0,944
3	Австрія	0,866	0,898	0,923	0,929	0,933	0,936	0,938	0,939
4	Ірландія	0,763	0,857	0,909	0,902	0,921	0,929	0,934	0,938
5	Німеччина	0,801	0,868	0,921	0,928	0,93	0,933	0,934	0,936
...
55	Уругвай	0,692	0,742	0,773	0,79	0,801	0,800	0,802	0,804
56	Кувейт	0,713	0,786	0,792	0,796	0,799	0,802	0,804	0,803
57	Малайзія	0,643	0,725	0,772	0,781	0,79	0,795	0,799	0,802
58	Барбадос	0,716	0,752	0,782	0,795	0,796	0,797	0,799	0,800
58	Казахстан	0,690	0,685	0,765	0,781	0,793	0,797	0,797	0,800

Джерело: складено за [4, с. 26–27]

Таблиця 2

Тенденції індексу людського розвитку, 1990–2017 рр. (група країн із високим рівнем розвитку)

Місце в рейтингу	Назва країни (всього 53 країни)	1990	2000	2010	2012	2014	2015	2016	2017
60	Іран	0,577	0,67	0,755	0,781	0,788	0,789	0,796	0,798
...
88	Україна	0,705	0,671	0,733	0,743	0,748	0,743	0,746	0,751
...
112	Молдова	0,651	0,597	0,67	0,684	0,696	0,693	0,697	0,7

Джерело: складено за [4, с. 26–27]

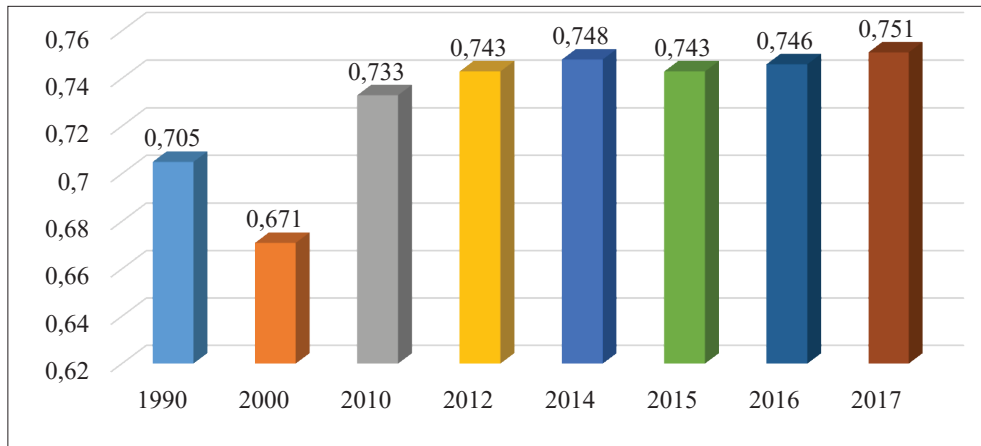

Рис. 1. Індекс людського розвитку України, 1990–2017 рр.

Джерело: складено за [4, с. 27]

Огляд динаміки глобального ІЛР за три останні десятиліття свідчить, що усі регіони та групи людського розвитку досягли значного прогресу. Глобальне значення ІЛР у 2018 році становило 0,728, що приблизно на 21,7% більше порівняно з 0,598 у 1990 році. У всьому світі люди живуть довше, отримують освіту та мають більше можливостей для існування. Середня тривалість життя на сім років довша, ніж це було в 1990 році, і понад 130 країн мають доступ до початкової освіти [4, с. 2].

Необхідно відмітити, що є тісний зв'язок між рівнем економічного розвитку країни і рівнем розвитку її громадян. Це пояснюється тими обставинами, що розвинуті країни мають більше можливостей вкладати кошти в людський капітал – освіту, охорону здоров'я, покращення умов праці – та створювати сприятливе зовнішнє середовище. З іншого боку, якісний людський капітал створює кращий соціально-економічний результат.

Узагальнення наукових досліджень свідчить, що економічне зростання і розвиток залежать як від людського капіталу, так і від матеріальних активів, а також від факторів, що впливають на продуктивність. Інвестиції в ці сфери доповнюють і підсилюють одна одну. Продуктивність людських ресурсів залежить від наявності матеріальних активів, таких як об'єкти інфраструктури, обладнання і стабільна, ефективно керована економіка. Фізично здорові та освічені люди можуть більше заробляти і більше інвестувати в матеріальні активи економіки.

Як зазначається в «Доповіді про світовий розвиток 2019: Зміна характеру праці», в сучасному глобалізованому світі рівень затребуваних на ринку праці професійних навичок швидко змінюється, що створює як нові можливості, так і нові ризики. Без розвитку людського капіталу країни не зможуть ні досягти стійкого еконо-

мічного зростання, ні створити контингент працівників, які будуть готові зайняти робочі місця майбутнього, які вимагають підвищеної кваліфікації, ні ефективно конкурувати на світовій економічній арені. При цьому витрати в сфері розвитку людського капіталу зростають. Відповідно до першого ІЛР, оприлюдненого Групою Світового банку в жовтні 2018 року, майже 60% народжених сьогодні дітей демонструватимуть у кращому разі лише половину продуктивності, якої вони могли б досягти за наявності повноцінної освіти і повноцінного здоров'я. Це свідчить про глибоку кризу у сфері людського капіталу і може мати серйозні наслідки для економічного зростання і колективної здатності країн світу подолати проблему бідності до 2030 року [6].

Формування людського капіталу в контексті сучасних умов ринкової економіки набуває нових особливостей: безперервність навчання та нерозривний зв'язок освіти з виробничою діяльністю людини (протягом усього періоду праці); здатність творчого застосування накопичених знань, навичок для генерації нових ноу-хау; розвиток інноваційної економіки зумовлює вимоги безперервного навчання та елементів творчості не лише окремих працівників, а й цілих колективів підприємств, фірм та організацій [7, с. 52].

Емпіричне узагальнення наукових досліджень дає змогу узагальнити тенденції розвитку людського капіталу в умовах глобалізації [8, с. 550; 9; 10; 11, с. 140–141]:

1) Зміщення акцентів з «людини економічної» на «людину соціальну», «людину творчу». Посилюється соціальна орієнтація світової економіки. У сучасному глобалізованому світі соціальна сфера зростає швидше, ніж економічна. У розвинутих країнах питома вага освіти, науки, культури в загальних витратах зростає

випереджаючими темпами. Відбувається трансформація соціальних процесів та соціальної структури суспільства. Глобальна соціалізація стає закономірністю і законом нової ери розвитку. У системі національних інтересів держав якість людської особистості виступає вищою та головною метою розвитку, де пріоритетом є творчий складник носіїв людського капіталу. Людина творча створює та впроваджує інновації, а результатом її творчої праці виступає не тільки новий інтелектуальний продукт, але й інтелектуальний розвиток самої особистості.

2) Поширення соціалізації розвитку людини: актуалізуються процеси соціалізації інвестицій в людину, соціалізації праці, соціалізації розподілу результатів праці. Визначення результативності економічних процесів відбувається із застосуванням показників людського виміру.

3) Формування людського капіталу інноваційної діяльності: з розвитком економіки знань, побудованої на застосуванні інновацій, підвищується роль інноваційної праці; збільшується попит на конкурентоспроможний людський капітал, здатний до креативного мислення та генерації нових знань.

4) Зростання ролі освіти й науки як головного фактора розвитку та зміцнення конкурентних позицій держав. У сучасних умовах формується глобальна інфраструктура науки та безперервної освіти протягом усього життя, яка ставить такі завдання, як: актуалізація та гармонізація процесів глобалізації та світового освітнього простору з процесами, які беруть участь у функціонуванні національних освітніх систем; створення нового науково-освітнього простору та забезпечення функціонування нових мережних навчальних співтовариств; побудова моделей стратегічного прогнозування, програмування та планування на довгострокову перспективу розвитку інфраструктури науки та навчання протягом життя.

5) Гомонізація освіти, тобто прагнення до єдиних стандартів, параметрів, вимог і норм. У глобалізованому світі формуються єдині підходи до якості освіти.

6) Підвищення впливу інформаційних технологій на формування та розвиток людського капіталу. Сучасні глобалізаційні процеси висувають нові вимоги: формування нової інформаційної компетентності та інформаційної культури, основою якої є знання та інформа-

ція; підготовка суспільства до життя в новому інформаційно-комунікаційному просторі.

7) Інтеграція держав до глобалізованого світу та підвищення конкурентних переваг національних економік потребує поступового зростання продуктивності суспільної праці та продуктивної зайнятості людського капіталу.

8) Формування моделі нового трудового життя, яка характеризується трансформацією та створенням віртуального ринку праці (створення нових професій і робочих місць, які потребують інтелектуальної праці; поширення неформальної зайнятості, гнучких форм неповної зайнятості). У глобальному ринку праці сформувався новий сегмент – інтернаціональний ринок праці, який характеризується масштабним переміщенням людського капіталу із країни в країну. Значне місце посідає сегмент висококваліфікованих спеціалістів як особливий інтелектуальний ресурс розвитку держав. Підвищується в цьому процесі роль транснаціональних корпорацій (ТНК).

9) Нові глобальні трансформації активізують міграційні процеси, а також відбувається їх інтенсифікація. Зростають масштаби відтоку інтелектуального капіталу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дефіцит людського капіталу має небезпечну тенденцію до зростання на тлі швидких глобальних змін у сфері технологій, демографії, нестабільності і кліматичних перетворень.

Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації характеризується зміною акценту з економічного аспекту на соціальний і творчий; актуалізується потреба інвестування в людський капітал: освіту, науку, охорону здоров'я, а також в інфраструктуру (для того, щоб повною мірою використати потенціал нових технологій); відбувається активне переміщення людського капіталу між країнами. Пріоритетність інновацій, креативності та технологічний прогрес визначатимуть характер праці у світовому господарстві в подальшому (зокрема, вміння застосовувати передові сучасні технології, створювати нові продукти, навчатися протягом усього життя) і, відповідно, вимагатимуть якісно нових навичок і вмінь від людини, яка буде затребуваною на ринку праці.

Предметом подальших наукових розвідок стане дослідження впливу людського капіталу на розвиток економіки країни.

Список використаних джерел:

1. Мэнкью Н.Г. Принципы экономики: учебник; пер. с англ. СПб.: Питер, 2003. 642 с.
2. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика. М.: Дело ЛТД, 1995. 864 с.
3. Shultz T. W. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y., 1968. 384 p.

4. Human Development Indicators and Indices: 2018 Statistical Update Team. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-indices-indicators-2018-statistical-update> (дата звернення 02.12.2019).
5. Кузьмін О.Є., Шахно А.Ю. Оцінка рівня розвитку людського капіталу України в умовах глобалізації. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 7–11.
6. Доклад о мировом развитии (ДМР) 2019: Изменение характера труда. URL: <http://documents.worldbank.org/curated/en/469061544801350816/pdf/WDR-2019-RUSSIAN.pdf> (дата звернення 02.12.2019).
7. Сахненко О.І., Сахно І.В. Інвестування у розвиток людини як пріоритетний напрям формування та управління людським капіталом. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 11. С. 50–55. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.11.50.
8. Лисак В.Ю., Семендяк В.М. Розвиток людського капіталу: суть, проблеми та перспективи. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С. 548–552.
9. Смирнова І.І., Сімаков К.І. Оцінка рівня розвитку людського капіталу України в умовах глобалізації. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 1(55). С. 151–156.
10. Окара Д.В., Чернишев В.Г., Шинкаренко Л.В. Дослідження розвитку України на підставі індексу глобальної конкурентоспроможності. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 22. С. 84–90.
11. Шахно А.Ю. Закономірності розвитку людського капіталу в умовах глобалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 20. Ч. 3. С. 139–143.

References:

1. Mjenk'ju N.G. (2003). Principy jekonomiks [Principles of economics]. St. Petersburg: Piter. (in Russian)
2. Fisher S., Dornbush R., Shmalenzi R. (1995). Jekonomika [Economics]. Moscow: Delo LTD. (in Russian)
3. Shultz T.W. Human Capital in the International Encyclopedia of the Social Sciences. N.Y., 1968. 384 p.
4. Human Development Indicators and Indices: 2018 Statistical Update Team. Available at: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-indices-indicators-2018-statistical-update> (accessed 02 December 2019).
5. Kuzmin O.Ye., Shakhno A.Yu. (2018). Otsinka rivnia rozvytku liudskoho kapitalu Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Assessment of the level of development of human capital of Ukraine in the conditions of globalization]. *Economy and state*, no. 4, pp. 7–11. [in Ukrainian]
6. Doklad o mirovom razvitii (DMR) 2019: Izmenenie haraktera truda. Available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/469061544801350816/pdf/WDR-2019-RUSSIAN.pdf> (accessed 02 December 2019).
7. Sakhnenko O.I., Sakhno I.V. (2019). Investuvannia u rozvytok liudyny yak priorytetnyi napriam formuvannia ta upravlinnia liudskym kapitalom [Investing in human development as a priority area for the formation and management of human capital]. *Investment: practice and experience*, no. 11, pp. 50–55. [in Ukrainian]
8. Lysak V.Yu., Semendiak V.M. (2018). Rozvytok liudskoho kapitalu: sut, problemy ta perspektyvy [Human capital development: essence, problems and perspectives]. *Global and national problems of economy*, vol. 21, pp. 548–552. [in Ukrainian]
9. Smyrnova I.I., Simakov K.I. (2019). Otsinka rivnia rozvytku liudskoho kapitalu Ukrainy v umovakh hlobalizatsii [Assessment of the level of development of human capital of Ukraine in the conditions of globalization]. *Economic Bulletin of Donbass*, no. 1(55), pp. 151–156. [in Ukrainian]
10. Okara D.V., Chernyshev V.H., Shynkarenko L. V. (2018). Doslidzhennia rozvytku Ukrainy na pidstavi indeksu hlobalnoi konkurentospromozhnosti [Research on the development of Ukraine on the basis of the Global Competitiveness Index]. *Global and national problems of economy*, vol. 22, pp. 84–90. [in Ukrainian]
11. Shakhno A.Yu. (2018.) Zakonomirnosti rozvytku liudskoho kapitalu v umovakh hlobalizatsii [Patterns of human capital development in the conditions of globalization]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, vol. 20, pp. 139–143. [in Ukrainian]